

REDUCEREA ARISTOTELICĂ A SILOGISMELOR ȘI EXPRESIA LOR LINGVISTICĂ

ȘERBAN N. NICOLAU

Aristotel împarte silogismele în *silogisme perfecte* (συλλογισμὸς τέλειος) și silogisme imperfecte (συλλογισμὸς ἀτέλης). Numesc silogism *perfect*, spune Aristotel în *Analitica primă*, pe acela care *nu are nevoie de nimic altceva decât de ceea ce este dat* pentru ca necesitatea să fie evidentă¹. Silogismele perfecte, prin urmare, sunt acelea în care concluzia derivă în mod necesar și explicit din premise. Modurile directe ale figurii întâi (Barbara, Celarent, Darii, Ferio) sunt considerate de către Aristotel modurile perfecte, fiindcă necesitatea cu care rezultă concluzia din premise este evidentă, excepție făcând modurile indirecte obținute prin subalternare (Barbari, Celaront). Evidența acestora rezidă în însuși modul de raportare al celor trei termeni în prima figură. Cu alte cuvinte, evidența ține de faptul că termenul minor este conținut de termenul mediu, iar termenul mediu este fie conținut, fie exclus de termenul major al silogismului². Așa se explică cele două reguli specifice ale primei figuri, adică faptul că în prima figură premisa minoră este totdeauna afirmativă, exprimând relația de includere a termenului minor în termenul mediu, iar premisa majoră este totdeauna universală, exprimând relația de includere sau excludere a termenului mediu în sau din termenul major. Aristotel exprimă aceste reguli, reprezentând ceea ce este considerat drept axioma silogismului, numită mai târziu *dictum de omni et nullo*, astfel: „Dacă A este enunțat despre toți B și B este enunțat despre toți Γ, atunci cu necesitate A este enunțat despre toți Γ. Deopotrivă, dacă A nu este enunțat despre niciun B, iar B este enunțat despre toți Γ, atunci A nu va aparține niciunui Γ”³. Aceasta este totodată și expresia

¹ Cf. Aristotel, *An. pr.*, I (A), 1, 24b22–24.

² Cf. Aristotel, *An. pr.*, I (A), 4, 25b46–49.

³ Cf. Aristotel, *An. pr.*, I (A), 4, 25b37–26a2, unde A este termenul major, B este termenul mediu, iar Γ este termenul minor; cf. J. Tricot, *Traité de logique formelle*, Paris, Édition J. Vrin, 1966, p. 153, după Aristotel și pornind de la el, logica medievală scolastică a formulat în extensiune principiul *dictum de omni et nullo* astfel: (1) *dictum de omni – quidquid de omnibus valet, valet etiam de quibusdam et singulis* (ceea ce este adevărat despre gen este adevărat despre o specie a acestui gen, dar reciproca nu este adevărată), (2) *dictum de nullo – quidquid de nullo valet nec de quibusdam et singulis valet* (ceea ce nu este adevărat despre gen nu este adevărat nici despre specie); o formulare în comprehensiune a acestui principiu, pornind de la Kant, îi aparține lui J. Lachelier (cf. J. Tricot, *op. cit.*, p. 154; cf. și É. Rabier, *Leçons de philosophie II. Logique*, Paris, Édition Hachette, 1909, pp. 60–61): (1) *dictum de omni – nota notae est nota rei ipsius* (ceea ce este în mod necesar legat de esența genului trebuie să se găsească prezent în toate speciile în care se realizează genul), (2) *dictum de nullo – repugnans notae repugnat rei ipsius* (ceea ce este în mod necesar exclus de esența genului trebuie să fie exclus din toate speciile în care genul se realizează).

aristotelică a primelor două moduri silogistice universale valide din prima figură, numite tradițional Barbara (AAA) și Celarent (EAE), structurate pe forma afirmativă și respectiv negativă a *dictum*-ului, ceea ce duce la evidența necesității⁴.

Numesc *silogism imperfect*, spune Aristotel în continuarea definiției silogismului perfect, pe acela care *are nevoie de una sau mai multe [determinații]*, care rezultă necesar, e drept, din termenii puși, dar care nu sunt enunțați explicit prin premise⁵. Termenul „determinații”, care lipsește ca atare din textul aristotelic, se referă, potrivit lui Jules Tricot⁶, la una sau mai multe propoziții noi de care este nevoie pentru a reduce silogismele imperfecte la un silogism din prima figură, considerate perfecte. Așa cum s-a spus, Aristotel consideră perfecte doar silogismele figurii întâi. Pentru modurile celorlalte figuri, el inventează un mijloc de probare a validității modurilor imperfecte, considerat de către Ion Didilescu ingenios din punct de vedere tehnic și genial din punct de vedere teoretic⁷. Aristotel arată în *Analitica primă* mai întâi că toate silogismele imperfecte se pot reduce la silogisme perfecte ținând de prima figură prin operații logice valide. „Este evident, spune el, că toate silogismele imperfecte devin perfecte cu ajutorul primei figuri. Într-adevăr, sau prin probă directă sau prin reducere la absurd, toate ajung la o concluzie”⁸. Într-o a doua etapă, el arată că este posibil să se reducă toate silogismele la silogisme universale din prima figură. „Este deopotrivă posibil să fie reduse toate silogismele la silogismele universale ale primei figuri (ἐν τῷ πρώτῳ σχήματι καθόλου συλλογισμούς)”⁹.

Aristotel folosește pentru reducerea modurilor imperfecte la cele perfecte două metode, *reducerea directă* și *reducerea indirectă* sau reducerea la absurd (*reductio ad impossibile*). Reducerea *directă* este o metodă creată de el care folosește ca operație logică conversiunea judecăților. *Conversiunea* este inferența imediată prin sunt derivate dintr-o judecată SP, care are drept subiect S și drept predicat P, o altă judecată PS, care are drept subiect P și drept predicat S. Problema conversiunii este de a stabili ce fel de judecăți se obțin prin schimbarea subiectului cu predicatul în cazul fiecăreia dintre cele patru judecăți categorice, adică în cazul judecății universal afirmative (A), universal negative (E), particular afirmative (I) și particular negative (O)¹⁰. Judecățile universal negative (E) se convertesc tot în judecăți universal negative (E)¹¹. Judecățile universal afirmative (A) se convertesc în judecăți particular afirmative (I)¹². Judecățile particular afirmative (I) se

⁴ Cf. I. Didilescu, în Ion Didilescu – Petre Botezatu, *Silogistica. Teoria clasică și interpretările moderne*, București, Editura Științifică și Pedagogică, 1976. p. 114.

⁵ Cf. Aristotel, *An. pr.*, I (A), 1, 24b24–26.

⁶ Cf. J. Tricot, în Aristote, *Organon III (Les Premieres Analytiques)*, Paris, Édition J. Vrin, 1966, p. 5, n. 4.

⁷ Cf. I. Didilescu, în I. Didilescu – P. Botezatu, *op. cit.*

⁸ Aristotel, *An. pr.*, I (A), 7, 29a30–33 (trad. n.): „Φανερόν δὲ καὶ ὅτι πάντες οἱ ἀτελεῖς συλλογισμοὶ τελειοῦνται διὰ τοῦ πρώτου σχήματος. ἢ γὰρ δεικτικῶς ἢ διὰ τοῦ ἀδυνάτου περαίνονται πάντες”.

⁹ Aristotel, *An. pr.*, I (A), 7, 29b1–2 (trad. n.).

¹⁰ Cf. I. Didilescu, în I. Didilescu – P. Botezatu, *op. cit.*, p. 48.

¹¹ Cf. Aristotel, *An. pr.*, I (A), 2, 25a5–6.

¹² Cf. Aristotel, *An. pr.*, I (A), 2, 25a7–9.

convertesc tot în judecăți particular afirmative (I)¹³. Judecățile particular negative (O) nu se convertesc¹⁴. Reducerea unui silogism dintr-o figură (a II-a, a III-a, a IV-a) la un alt silogism din altă figură (I) presupune a modifica premisele primului așa încât concluzia lui să rezulte prin cel de-al doilea silogism. Potrivit principiului reducerii directe, așa cum este descris de Ralph Eaton¹⁵, un silogism A este dovedit ca fiind valid printr-un alt silogism B dacă premisele lui A implică premisele lui B, iar concluzia lui B implică concluzia lui A. Denumirile modurilor silogistice prin numele mnemotehnice fixate în perioada scolastică¹⁶ indică codificat operațiile stabilite de către Aristotel pentru fiecare mod silogistic imperfect în așa fel încât să fie adus la un mod silogistic perfect¹⁷.

Din cele douăzeci și patru de moduri silogistice valide în cele patru figuri, potrivit celor arătate mai sus, cinci sunt moduri obținute prin subalternare. Din celelalte nouăsprezece moduri, cele patru din prima figură sunt moduri perfecte și cincisprezece, cele din figurile a doua, a treia și a patra, sunt moduri imperfecte. Din cele cincisprezece moduri imperfecte rămase, treisprezece moduri se pot reduce prin reducere directă la modurile perfecte. Sunt aduse, cu alte cuvinte, la axioma *dictum de omni et nullo*, adică sub aceeași axiomă a silogismului care

¹³ Cf. Aristotel, *An. pr.*, I (A), 2, 25a10–11.

¹⁴ Cf. Aristotel, *An. pr.*, I (A), 2, 26a12.

¹⁵ Cf. R. Eaton, *General logic*, New York, Ed. Charles Scribner's sons, 1959, p. 124, n. 1 (apud I. Didilescu – P. Botezatu, *op. cit.*, p. 118).

¹⁶ Aceste denumiri sunt termeni artificiali creați cu o anumită semnificație pentru desemnarea modurilor valide. Ele sunt numele mnemotehnice date modurilor silogistice în logica clasică medievală. Augustus De Morgan (*Formal Logic or The Calculus of Inference*, London, Taylor & Walton, 1847, p. 130) considera denumirile medievale ale modurilor silogistice adevărate „cuvinte magice mai pline de semnificație (more full of meaning) decât orice s-a făcut vreodată”. Vocalele reprezintă simbolul modului silogistic, indicând în ordine calitatea și cantitatea celor trei judecăți ce-l alcătuiesc. Primul mod din prima figură, de pildă, potrivit denumirilor date de Petrus Hispanus, este modul Barbara (AAA), în care atât premisele majoră și minoră, cât și concluzia sunt judecăți universal afirmative (A). Al doilea mod din prima figură, Celarent, are simbolul EAE, adică premisa majora este o judecată universal negativă (E), premisa minoră este o judecată universal afirmativă (A), iar concluzia este o judecată universal negativă (E). Consoanele inițiale ale numelor din prima figură nu au un înțeles special. În celelalte trei figuri, în schimb, toate consoanele, cu excepția lui „t” și „n” care au doar un rol eufonic, inclusiv inițialele numelor, au semnificații speciale. Astfel, fiecare mod din figurile II, III și IV poate fi redus, cu două excepții (Baroko și Bokardo), la unul din modurile figurii întâi. Inițiala numelui acestora arată la care din modurile figurii întâi se pot reduce. Modul Cesare și modul Camestres din a doua figură silogistică, ca și modul Camenes din a patra figură, de exemplu, se pot reduce la modul Celarent din prima figură. Modul Bramantip din a patra figură silogistică se reduce la modul Barbara din prima figură, cele două excepții, marcate prin litera „k” în interiorul numelui, fiind Baroko din a doua figură și Bokardo din a patra figură. Modul Darapti din figura a treia este reductibil la modul Darii din prima figură, modul Fresison din a patra figură este reductibil la modul Ferio din prima figură etc. Consoanele din interiorul numelor modurilor silogistice, cu cele două excepții („t” și „n”), au și ele semnificații speciale. Consoana „s” arată faptul că judecata după care urmează se convertește simplu, iar când „s” este la sfârșitul numelui modului arată că se convertește simplu concluzia. Consoana „p” arată convertirea *per accidens* a judecății după care urmează, iar la sfârșitul numelui arată conversiunea concluziei. Consoana „m” arată mutarea premiselor (*mutatio praemissarum*) una în locul alteia. Consoana „k” din numele Baroko și Bokardo arată că judecata după care urmează se înlocuiește cu contradictoria ei, aceste două excepții având nevoie de acest procedeu special numit *reducere indirectă*.

¹⁷ Cf. I. Didilescu, în I. Didilescu – P. Botezatu, *op. cit.*, p. 118.

structurează modurile perfecte din prima figură, rezultând de aici evidența decurgerii necesare a concluziei din premise.

Rămân două moduri, amintite mai sus ca excepții, modurile care conțin în nume consoana „k”, Baroko și Bokardo, care nu pot fi reduse prin reducere directă, în cazul lor fiind necesară o procedură specială numită reducere *indirectă*. Reducerea indirectă este o procedură prin *reducere la absurd* (ή εἰς ἄδύνατον ἀπαγωγή¹⁸ – *reductio ad absurdum*) pe care o imaginează Aristotel pentru demonstrarea validității celor două moduri¹⁹. În general, în acest procedeu se presupun acceptate premisele și se neagă concluzia silogismului de demonstrat. Se ia contradictoria acestei concluzii și se substituie una dintre premise, obținându-se un silogism perfect a cărui concluzie este contradictoria premisei. În esență, spune Ion Didilescu, reducerea la imposibil constă în a presupune adevărată contradictoria judecării de demonstrat, altfel spus, concluzia unui mod silogistic, și a arăta apoi că acest fapt are drept consecință o contradicție din care să rezulte că presupunerea inițială este falsă²⁰. Spre deosebire de reducerea directă, care se referă la relațiile dintre termeni, reducerea indirectă se referă la relațiile dintre judecăți. Cu toate că Aristotel folosește pentru demonstrarea validității modurilor silogistice în primul rând reducerea directă în toate cazurile în care s-a spus că e posibil, aplicând reducerea indirectă doar la cele două cazuri în care nu se poate apela la reducerea directă, el afirmă și faptul că reducerea indirectă este un procedeu posibil și în demonstrarea celorlalte moduri²¹. Abia în logica medievală va fi dezvoltat acest procedeu de reducere la absurd ca metodă generală de demonstrare a validității modurilor silogistice²².

După cum se știe, judecării îi corespunde ca expresie lingvistică anumite tipuri de propoziții. Pe de altă parte, judecățile constituind *materia proxima* a silogismelor, expresia lor lingvistică este o structură formată din *trei* propoziții. Primele două propoziții exprimă judecățile care constituie *premisele* (τὰ προτάσεις) silogismului, *premisea majoră* sau *prima premisă* (ή πρώτη πρόταση) și *premisea minoră* sau *a doua premisă* (ή δευτέρα πρόταση), iar a treia propoziție exprimă judecata care constituie *concluzia* (τὸ συμπέρασμα) silogismului. Componentele modurilor sau structurilor silogistice reprezintă doar posibilități de a fi ale acestora. Prin urmare, ele nu constituie în sine silogisme, ci doar garanția realizării posibilității formale a lor. Pe de altă parte, modalitatea concretă de realizare a silogismelor este un domeniu care nu ține de logică, logica neavând drept scop producerea de silogisme, ci identificarea lor²³.

Această expresie lingvistică riguroasă a silogismelor, adică ordonată începând cu cele două premise și o concluzie în final, toate clar exprimate, este foarte rar întâlnită în limbajul scris sau oral datorită specificului limbilor naturale.

¹⁸ Cf. Aristotel, *An. pr.*, I (A), 5, 27a15.

¹⁹ Cf. Aristotel, *An. pr.*, I (A), 5, 27a32–b1.

²⁰ Cf. I. Didilescu, în I. Didilescu – P. Botezatu, *op. cit.*, p. 124.

²¹ Cf. Aristotel, *An. pr.*, I (A), 5, 27a19–20; I (A), 6, 28a29–30; I (A), 6, 28a38–40; I (A), 6, 28b16–18; I (A), 7, 29b5–10.

²² Cf. I. Didilescu, în I. Didilescu – P. Botezatu, *op. cit.*, p. 126.

²³ Cf. Al. Surdu, *Logică clasică și logică matematică*, București, Editura Științifică, 1971, p. 74.

În cele mai multe cazuri, expresiilor lingvistice corespunzătoare unui silogism le lipsește una dintre componente. De regulă, majoritatea expresiilor silogistice în limbile naturale conțin numai una dintre premise și concluzia, iar multe dintre ele încep cu concluzia în loc de premise, fiind nevoie, pentru fluența limbajului sau din rațiuni de ordin stilistic, de expresii sau cuvinte de legătură, care însă nu au nicio semnificație silogistică. Aceste expresii sau particule de legătură sunt introduse datorită faptului că adesea concluzia stă înaintea premiselor²⁴. Din această categorie fac parte expresii precum *deci*, *prin urmare*, *în consecință*, *pentru că*, *de unde*, *de vreme ce*, *căci*, *într-adevăr*, *or* etc. Niciunde nu este mai adevărată ca aici observația logicianului francez Louis Liard: „Formele rigide ale logicii se disimulează cel mai adesea sub forme simple și variate de stil; dar totdeauna pot fi degajate și este un bun exercițiu transpunerea în silogisme a unei pagini sau unui capitol dintr-un scriitor de valoare”²⁵. Având în vedere că ordinea judecăților care compun un silogism poate fi schimbată față de structura standard sau faptul că lipsește una dintre componente, trebuie spus de la început că acestea nu au importanța din punctul de vedere al corectitudinii și adevărului silogistic²⁶.

Silogismul obținut prin omiterea uneia dintre judecățile care constituie premisele sau concluzia, adică silogismul prescurtat sau trunchiat în care una dintre premise sau chiar concluzia este subînțeleasă, se numește în logica clasico-tradițională *entimemă* (τὸ ἐνθύμημα)²⁷. Aristotel îi dedică capitolul 27 din cartea a doua a *Analiticelelor prime*, dar consideră entimema un silogism care pleacă de la premise probabile sau de la semne²⁸, adică un silogism retoric²⁹ înrudit cu epiherema în sens aristotelic, și care servește la convingerea interlocutorilor. Spre deosebire de înțelesul din logica aristotelică, în cea clasico-tradițională, începând cu Boethius, entimema este un raționament silogistic în care una dintre premise sau concluzia lipsește, fiind subînțeleasă, adică un silogism abreviat³⁰. Școala de la Port-Royal definește entimema drept un silogism perfect în gândire, dar imperfect în expresie³¹. Această interpretare postaristotelică își are rădăcina, cel mai probabil, tot în textul aristotelic într-o remarcă care se face în continuarea definiției entimemei: „Este adevărat atunci, spune Aristotel, să afirmăm atât pe A, cât și pe B despre Γ, doar că pe una nu o exprimăm, fiindcă e cunoscută, și o exprimăm pe cealaltă”³².

La baza criteriului potrivit căruia este omisă una dintre componentele silogistice într-o entimemă stă în genere faptul de a fi atât de bine cunoscută încât

²⁴ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*, p. 75.

²⁵ L. Liard, *Logique*, Paris, Éd. G. Masson, 1884, p. 50.

²⁶ Cf. Al. Surdu, *op. cit.*

²⁷ Potrivit lui J. Tricot (*Traité de logique formelle*, Paris, Éd. J. Vrin, 1966, p. 236), numele ἐνθύμημα (entimemă) vine de la ἐνθυμειῖσθαι (a considera, a gândi, a reflecta); L. Liard (*ibidem*) dă o etimologie asemănătoare, dar mai sugestivă, din ἐν θύμῳ μένειν (a rămâne în suflet, a rămâne în gândire), în sensul că judecata omisă în entimemă este subînțeleasă, adică neexprimată și rămasă la nivelul gândirii.

²⁸ Cf. Aristotel, *An. pr.*, II (B), 27, 70a10–12.

²⁹ Cf. Aristotel, *Rhet.*, I (A), 1, 1355a6–18.

³⁰ Cf. I. Didilescu, în I. Didilescu – P. Botezatu, *op. cit.*, p. 128.

³¹ Cf. J. Tricot, *op. cit.*, p. 236.

³² Cf. Aristotel, *An. pr.*, II (B), 27, 70a18–20 (trad. n.).

nu mai e nevoie să fie exprimată. Dacă dintr-un silogism este obținută o entimemă prin înlăturarea premisei *majoră*, atunci ea se numește *entimemă de ordinul întâi*. Dacă dintr-un silogism este obținută o entimemă prin înlăturarea premisei *minore*, atunci ea se numește *entimemă de ordinul al doilea*. Dacă dintr-un silogism este obținută o entimemă prin înlăturarea *concluziei*, acestea fiind cazurile cele mai rare, atunci ea se numește *entimemă de ordinul al treilea*. În principiu, entimemele pot proveni din toate figurile și toate modurile silogistice, dar, spre deosebire de cele provenite din prima figură, unde mecanismul deducției silogistice este mai ușor sesizabil, în cele provenite din celelalte figuri acest mecanism este mai puțin evident³³. Pornind de la aceste considerente, Ion Didilescu afirmă că, deși entimemele sunt silogisme abreviate, se poate totuși vorbi despre *o structură a entimemelor* diferită de cea a silogismelor. În mod obișnuit, spune el, în entimemele de ordinul întâi și al doilea *concluzia este enunțată mai întâi* și apoi premisa păstrată în enunț și care constituie suportul logic al acesteia, în comparație cu structura clasică a silogismului, unde *premisele sunt enunțate primele*, iar apoi este enunțată concluzia silogismului. Din această cauză, entimemele de ordinul întâi și al doilea au forma unei judecăți formate din alte două judecăți simple legate între ele printr-o particulă de legătură, precum *din cauza, pentru că, fiindcă, căci, de vreme ce* etc.³⁴.

Cu toate că este creatorul silogisticii, de la care pleacă teoria clasico-tradițională a ei, Aristotel a folosit în tratatele sale mai ales forma incompletă a silogismelor. Iată două exemple de entimeme sau silogisme incomplete din tratatul aristotelic *De caelo*:

Notății: Mj – premisa majoră a silogismului

Mn – premisa minoră a silogismului

C – concluzia silogismului

S – subiectul concluziei silogismului

P – predicatul concluziei silogismului

M – termenul mediu din premisele silogismului

α) „Într-adevăr, /spunem^a că /toate corpurile și mărimile naturale sunt în sine mobile față de loc/^b, /căci /afirmăm/^c că natura este principiul mișcării lor/^d”³⁵. Avem o frază formată din patru propoziții care sunt semnul unor judecăți exprimate prin aceste patru enunțuri: (a) «spunem (λέγομεν)», (b) «toate corpurile și mărimile naturale sunt în sine mobile față de loc (πάντα τὰ φυσικά σώματα καὶ μεγέθη καθ’ αὐτὰ κινητὰ εἶναι κατὰ τόπον)», (c) «afirmăm (φαμέν)», (d) «căci natura este principiul mișcării lor (τὴν γὰρ φύσιν κινήσεως ἀρχὴν εἶναι αὐτοῖς)». Analizată mai întâi din punct de vedere judiciar și apoi silogistic această frază și traducerea ei în română pune în evidență cele spuse mai sus. Din cauza topicii limbii grecești, diferită de topica limbii române, ordinea celor patru enunțuri din traducere este diferită în textul original (b, a, d, c), enunțurile (a) și (c) fiind cuprinse în interiorul enunțurilor (b) și respectiv (d). Enunțurile (a) și (c) sunt

³³ Cf. I. Didilescu, în I. Didilescu – P. Botezatu, *op. cit.*, p. 130.

³⁴ Cf. I. Didilescu, în I. Didilescu – P. Botezatu, *op. cit.*, p. 131.

³⁵ Aristotel, *De caelo*, I (A), 2, 268b14–16: „Πάντα γὰρ τὰ φυσικά σώματα καὶ μεγέθη καθ’ αὐτὰ κινητὰ /λέγομεν/^a εἶναι κατὰ τόπον/^b /τὴν γὰρ φύσιν κινήσεως ἀρχὴν εἶναι /φαμέν/^c αὐτοῖς/^d” (trad. n.).

compuse în ambele limbi dintr-un singur cuvânt, (a) «spunem (λέγομεν)» și (c) «afirmăm (φαμέν)», judecățile respective fiind exprimate doar prin predicatul logic, subiectul logic «noi (ἡμεῖς)» fiind subînțeleș. Judecățile (a) «[noi] spunem ([ἡμεῖς] λέγομεν)» și (c) «[noi] afirmăm ([ἡμεῖς] φαμέν)» sunt judecăți de tipul *secundi adjacentis*, care însă, potrivit lui Aristotel și teoriei clasico-tradiționale, pot fi aduse la forma *tertii adjacentis*, devenind (a) «[noi] suntem spunând ([ἡμεῖς] λεγόντα ἐσμέν)» și respectiv (c) «[noi] suntem afirmând ([ἡμεῖς] φωνόντα ἐσμέν)», punând în evidență subiectul subînțeleș în textul aristotelic, copula și predicatul. Enunțurile (b) și (d) sunt compuse din mai multe cuvinte, al căror număr, diferit în limba greacă și limba română, are mai puțină importanța față de faptul că ele exprimă un gând unic, fiind altfel spus semnul sintezei (σύνθεσις) exprimate în aceste judecăți. În enunțul (b), «toate corpurile și mărimile naturale sunt în sine mobile față de loc (πάντα τὰ φυσικὰ σώματα καὶ μεγέθη καθ' αὐτὰ κινητὰ εἶναι κατὰ τόπον)», se pot deosebi subiectul logic «toate corpurile și mărimile naturale (πάντα τὰ φυσικὰ σώματα καὶ μεγέθη)», predicatul logic «mobile în sine față de loc (καθ' αὐτὰ κινητὰ κατὰ τόπον)» și copula «sunt (εἶναι)». În enunțul (d), «natura este principiul mișcării lor (ἡ φύσις κινήσεως ἀρχὴν εἶναι αὐτοῖς)», se pot pune în evidență subiectul logic «natura (ἡ φύσις)», predicatul logic «principiul mișcării lor (ἡ ἀρχὴ κινήσεως αὐτοῖς)» și copula «este (εἶναι)». Judecățile exprimate prin enunțurile (b) și (d) sunt ambele de forma *tertii adjacentis* în care se pot identifica toate elementele unei judecăți. Aici interesează dacă din aceste judecăți se formează o structură silogistică. Lăsând de-o parte enunțurile (a) și (c), care sunt cuprinse în interiorul enunțurilor (b) și respectiv (d), ambele de forma *tertii adjacentis* (S este P) în care se pot identifica toate elementele unei judecăți, se obține:

– în enunțul (b), «toate corpurile și mărimile naturale sunt în sine mobile față de loc (πάντα τὰ φυσικὰ σώματα καὶ μεγέθη καθ' αὐτὰ κινητὰ εἶναι κατὰ τόπον)», se pot deosebi *subiectul logic* (S) «toate corpurile și mărimile naturale (πάντα τὰ φυσικὰ σώματα καὶ μεγέθη)», *predicatul logic* (P) «mobile în sine față de loc (καθ' αὐτὰ κινητὰ κατὰ τόπον)» și *copula* «sunt (εἶναι)»; enunțul (b) este semnul unei judecăți universal afirmative (A);

– în enunțul (d), «natura este principiul mișcării lor (ἡ φύσις κινήσεως ἀρχὴν εἶναι αὐτοῖς)», se pot pune în evidență *subiectul logic* (M) «natura (ἡ φύσις)», *predicatul logic* (P) «principiul mișcării lor (ἡ ἀρχὴ κινήσεως αὐτοῖς)» și *copula* «este (εἶναι)»; enunțul este echivalent, prin înlocuirea adjectivului pronominal «lor (αὐτοῖς)» cu «corpurile și mărimile naturale (τὰ φυσικὰ σώματα καὶ μεγέθη)» la care se referă și precizând cantitatea, cu enunțul «natura este principiul mișcării tuturor corpurilor și mărimilor naturale»; enunțul (d) este semnul unei judecăți universal afirmative (A).

Judecățile (b) și (d) sunt legate prin particula γάρ (căci, pentru că, fiindcă), semn că cele două ar putea forma o entimemă. Judecata exprimată prin enunțul (b) constituie *concluzia* (C), enunțată prima, iar judecata exprimată prin enunțul (d), enunțată a doua, constituie *premissa majoră* (Mj) a unei entimeme provenite din modul silogistic Barbara (AAA) din figura întâi în care *lipsește premissa minoră* (Mn) care e subînțeleasă ca fiind bine cunoscută. Prin urmare, lipsind premissa

minoră, este o *entimemă de ordinul al doilea*. Întemeierea filosofică în sistemul aristotelic de filosofie naturală sau fizică a premisei minore omise aici se găsește în tratatul *Physica*, unde, în primul rând, se face distincția între ființările naturale sau provenind prin natură (τὰ φύσει ὄντα) și celelalte, adică ființările create sau făcute (τὰ ποιούμενα)³⁶. Dintre acestea, doar primele, cele naturale, sunt ființări în mișcare în mod natural (τὰ κινούμενα)³⁷. Pe de altă parte, Aristotel face afirmația că „...natura este un principiu și o cauză a mișcării și repausului pentru lucrul în care ea se află de la început nemijlocit prin esență și nu prin accident”³⁸. Desfășurat, silogismul complet devine:

(Mj, A) Natura (M) este principiul mobilității tuturor corpurilor și mărimilor naturale (P);

(Mn, A) Toate corpurile și mărimile naturale (S) aparțin naturii (M) (subînțeleasă);

(C, A) Toate corpurile și mărimile naturale (S) sunt mobile (P).

β) „/Chiar dacă mișcările contra naturii sunt mai multe/^a, /mișcarea potrivit naturii este unică/^b, /căci potrivit naturii fiecare corp se mișcă într-un mod simplu/^c, /în timp ce contra naturii sunt mai multe/^d”³⁹. Exemplul (β) este o frază formată din patru propoziții care sunt semnul a patru judecăți exprimate prin aceste patru enunțuri: (a) «chiar dacă mișcările contra naturii sunt mai multe (καὶ εἰ πολλὰ αἰ παρὰ φύσιν)», (b) «mișcarea potrivit naturii este unică (τὴν κατὰ φύσιν μίαν)», (c) «căci potrivit naturii fiecare corp se mișcă într-un mod simplu (κατὰ φύσιν μὲν γὰρ ἀπλῶς ἕκαστον)», (d) «în timp ce contra naturii sunt mai multe (παρὰ φύσιν δ’ ἔχει παλλὰς)». Judecățile (b) și (c) sunt legate prin particula γὰρ (căci, pentru că, fiindcă), semn că cele două ar putea forma un silogism incomplet. Ambele sunt judecăți de tipul *tertii adiacentis*, de forma «S este P». În comparație cu calitatea judecăților, care e evidentă, cantitatea se deduce ca referindu-se la «toate corpurile», de vreme ce Aristotel se referă la fiecare dintre ele (ἕκαστον). Silogismul se referă la toate «corpurile simple (τὰ ἀπλᾶ σώματα)», adică «elementele (τὰ στοιχεῖα)». «Mișcările potrivit naturii (τὰ κατὰ φύσιν)» sunt «mișcările naturale»⁴⁰. Prin urmare, cele două judecăți, concluzia și una dintre premise, sunt universal afirmative (A), de unde rezultă că și premisa lipsă este tot universal afirmativă (A). Avem în acest caz o entimemă provenind din modul Barbara din figura întâi, cu premisa majoră subînțeleasă, adică o *entimemă de*

³⁶ Cf. Aristotel, *Phys.*, II (B), 1, 192b8–12.

³⁷ Cf. Aristotel, *Phys.*, I (A), 2, 185a12–13.

³⁸ Aristotel, *Phys.*, II (B), 1, 192b20–23: „... ὡς οὐσης τῆς φύσεως ἀρχῆς τινὸς καὶ αἰτίας τοῦ κινεῖσθαι καὶ ἡρεμεῖν ἐν ᾧ ὑπάρχει πρῶτως καθ’ αὐτὸ καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκός.” (trad. n.).

³⁹ Aristotel, *De caelo*, III (Γ), 2, 300a25–27: „/καὶ εἰ πολλὰ αἰ παρὰ φύσιν/^a, /τὴν κατὰ φύσιν μίαν/^b. /κατὰ φύσιν μὲν γὰρ ἀπλῶς/^c, /παρὰ φύσιν δ’ ἔχει παλλὰς ἕκαστον/^d” (trad. n.).

⁴⁰ Cf. Aristotel, *De caelo*, I (A), 2–4; III (Γ), 1, 298a27–30.

ordinul întâi. Făcând transformările echivalente și desfășurându-l, silogismul complet devine:

(Mj, A) Toate mișcările simple (M) sunt mișcări unice (P) (subînțeleasă);
(Mn, A) Toate mișcările naturale ale elementelor (S) sunt mișcări simple (M);

(C, A) Toate mișcările naturale ale elementelor (S) sunt mișcări unice (P).

Având în vedere că tratatele aristotelice de filosofie naturală în speță sunt o înlănțuire de demonstrații bazate pe raționamente, multe dintre ele reductibile la silogisme, exemplele de acest gen sunt nenumărate și se pot găsi în genere în toate tratatele acroamatice aristotelice. Din cauza specificului limbilor naturale, așa cum s-a spus, ele constituie regula stilistică logică la Aristotel, iar nu excepția. Rolul logicii clasico-tradiționale este să le identifice și să le pună în evidență într-o manieră care să facă limpede raporturile logice între noțiuni/concepte în judecăți, între judecăți în cadrul silogismelor și raționamentelor în genere și între raționamente în cadrul demonstrațiilor. Analiza logică a unui text aristotelic care să scoată în evidență toate aceste raporturi trebuie făcută în principiu după textul original grecesc, iar o traducere corectă din punct de vedere logic este doar cea care salvează toate aceste aspecte, sumar expuse mai sus. Dar problema traducerii unui text aristotelic într-o limbă modernă, în speță cea românească, constituie în sine un subiect de cercetare, care n-a fost amintit aici decât pe baza legăturii sale cu expresia lingvistică a silogismelor.